

*XIII. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia
Kolozsvár
2010. május 14–16.*

**Canterburyi Szent Anzelm
900 év távlatából**

Vezetőtanár:

Dr. Jitianu Liviu

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Római Katolikus Teológia Kar
Adjunktus

Szerző:

Vajda Anita-Adriana

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Római Katolikus Teológia Kar
III. év, Didaktikus Teológia

Kolozsvár
2010

Tartalomjegyzék

Bevezető	3
1. A középkor és a filozófia	4
2. Canterburyi Szent Anzelm	6
2.1. Monologion.....	7
2.2. Canterburyi Szent Anzelm Isten-attribútumai.....	8
2.2.1. Első attribútum: <i>Summum</i>	8
2.2.2. Második attribútum: <i>Per se ipsum</i>	9
2.2.3. Harmadik attribútum: <i>Unum</i>	10
2.3. Proslogion	12
2.4. Unum argumentum	13
3. Határtörténeti kritika	14
3.1. Gaunilo contra Canterburyi Szent Anzelm.....	14
3.1.1. Gaunilo, Quid ad haec respondeat quidam pro insipiente	14
3.1.2. Canterburyi Szent Anzelm, Quid ad haec respondeat editor ipsius libelli.....	19
3.2. Immanuel Kant ontológiai érve	24
Summa.....	27
Bibliográfia.....	28

Bevezető

Ahhoz, hogy Canterburyi Szent Anzelm gondolatvilágát, és logikai érvelésének módszerét felvázoljam, és, hogy egyáltalán rávilágítsak a történelem mezsgyéjén végighaladó munkásságának kiemelkedő fontosságára, egy anzelmi kijelentésből szeretnék kiindulni: „*fides querens intellectum*”, vagyis „a hit az értelmet keresi”. Ennél egyszerűbben, és rövidebben nem lehet felvázolni munkásságának alap tézisé, igaz ez túl egyszerű megfogalmazása lenne, és nem nagyságához mért. Ebből kifolyólag az elkövetkező munkában megpróbálom felvázolni munkásságához mérten, azt a gondolatvilágot, melyet ő alkotott meg, melyről megérdemelten megkapja a „skolasztika atyja” megnevezést.

Canterburyi Szent Anzelm biográfiáját ismertetném röviden még az ellején: született 1033-ban, itáliai Aostában, nemesi család gyermekeként. Édesanyja, Elmenberg mélyen hívő szellemben nevelte, apjával, Gundulffal ellenben sok konfliktusa volt, feltehetően vallási és erkölcsi okokból. Anyja halála után 1050-en körül elhagyta a szülői házat. 1056–1059 között Burgundia-, Normandia-, és Franciaország szerte bolyong. Nem világos, mi volt a vándorlásának valódi célja. Aligha valószínű, hogy kifejezetten a filozófia és teológia ismeretei elmélyítésére legalkalmasabb műhelyt kereste volna, hiszen e 3 év alatt a kor sok neves iskolájában megfordult, de sehol sem maradt hosszabb ideig. 1060-ban szerzetes lesz Becben a bencés apátságban. 1093-ban kinevezik érseknek, addig Becben él. 1063-ban az apátság priorja lesz, feladata a tanítómunka irányítása. Sokat tanít, levelei szerint nemcsak filozófiát és teológiát, hanem grammatikát is. 1076-ban az investitúraharc különös és jelentős eseményének, IV. Henrik Canossa-járásának előestéjén születik meg első elméleti írása, a *Monologion*. 1077-ben megírja a *Proslogiont*. A mű a *Monologion* eredményeinek új szempontú szintézise, anyagának újbóli áttekintése az „egyetlen érv”, az „*Unum argumentum*” fényében, amelyet később „*ontológiai érvnek*” nevez el Immánuel Kant, de erről a későbbiekben még részletesebben szó fog esni. 1093-ban heves ellenkezések dacára, Canterburyi érsekévé nevezik ki. 1097–1100 között a királlyal folytatott egyre hevesebb viták következtében kénytelen száműzetésbe menni, egyebek között Clunyban, Lyonban, Rómában, Capuában és Bariban jár. 1099-ben részt vesz a római zsinaton. 1100-ban II. Vilmos halála után visszatér Angliába, ám hamarosan az új királlyal I. Henrikkel is konfliktusba keveredik. 1103–1106 között ismét száműzetésbe kényszerül. 1109. április. 21.-én meghal Canterburyben.¹

¹ Lásd: CANTERBURYI Szent Anzelm, *Filozófiai és teológiai művek I.*, Osiris, Budapest 2001, 19–24.

1. A középkor és a filozófia

A keresztény középkort gyakran az Istenben való megingathatatlan hit korszakának tekintjük, és annak szépségét napjainkban is, mint olyan gyakran visszakívánjuk.² Ezek következtében felteszem a következő kérdést: „Mi jellemezte leginkább ezt a kort filozófiai szempontból?”. A válasz egyszerű, és talán együgyűnek hangozhat, de logikus, a görög filozófia öröksége: Platón és Arisztotelész gondolatai.

Képzeljünk magunk elé Canterburyi Szent Anzelm könyvtárát, ahhoz, hogy jobban megértsük gondolat menetét, és eredményeit. Ott volt legelőször is a Biblia, majd Aurelius Agostinus művei, mint például a „*De Trinitatis*”, mivel, mint ő maga is vallja, Szent Ágostont egyik mesterének tartotta,³ azt is tudjuk róla, hogy olvasta a „*Timaiost*” Chalcidius fordításában,⁴ de azt is elmondhatjuk ezek után még róla, hogy még teljesebb képet alkossunk, hogy ismerte Boëthius gondolatait és burkoltan de a gondolatmenetei között használta is ezeket.⁵ Feltételezem műveinek tüzetesebb olvasása és elemzése alapján, hogy ha nem is használt irodalmat Platón írásaiból, de nyíltan kimerem állítani, hogy volt tudomása filozófiai munkáságának, gondolatvilágának, eszméjének egy részéről, ha más nem hallás útján.

Ahhoz, hogy teljesebb képet nyújtsak, és érthetőbbé tegyem Szent Anzelm gondolatvilágát, az elkövetkezőkbe felvázolom a középkor helyzetét, mivel megengedhetetlen az aktuáliskor nem ismerete. Fentebb már felvázoltam, nagyjából, nem teljesen azt a bizonyos információs rétegeket melyek Szent Anzelm lehetőségére állhattak, műveinek megírásában. Akkor folytassuk a gondolatmenetet.

A középkori keresztény filozófusok, Arisztotelésztől és Platóntól inspirálódva, az ő elveikre hivatkozva, olyan következtetéseket vezettek le, amelyekre sem Platón, sem Arisztotelész soha nem gondoltak, sőt nem is találhattak helyet számukra saját rendszereiken belül, ezek lerombolása és megcáfolása nélkül.⁶

Ha belegondolunk a lét és a változás problémája nem volt szerves része, sem alapvető kérdés Platón vagy Arisztotelész gondolat vezetésében, felépítésében. Ha ki lehetne mutatni, az ellenkezőjét a fenti állításomnak vagyis, hogy e két gondolkodó egyike sem kísérelt meg

² FISCHER, Norbert, *A filozófusok istenkeresése*, Agapé, Szeged 2001, 33.

³ Kecskés Pál, *A bölcsélet története főbb vonásaiban*, Gede Testvérek, Budapest 2001, 218.

⁴ Kecskés, 218.

⁵ Kecskés, 218.

⁶ Igaz ez például a „*lényeg és létezés*” fogalmainak esetében, amelyek megkülönböztetése, bármilyen értelemben vesszük is, szükségszerű a kereszténységben, de elgondolhatatlan Arisztotelész filozófiájában. A *potentia* fogalma például elválaszthatatlan az „*anyag*” fogalmától. Nem önmagában való létre utal, hanem függőséget feltételez más létezőtől. Ezzel szemben, mindaz, ami anyagtalan, tiszta *actus*, azaz isteni valóság: önmagában való, más létező feltétele nélkül. A keresztény filozófus szemében az anyagtalan létező nem minden esetben tiszta *actus*, hiszen potenciális adottsága lehet, valamivé válhat, függhet más létezőtől.

különbséget tenni a szükségszerű és esetleges lét, létező között, nem társította egyfelől a szükségszerű és a valóság, másfelől az esetleges és lehetséges fogalmát, ezáltal nem rendelte alá az esetlegesség rendjét a szükségszerűség rendjének, amely az előbbi valóságosságát magyarázza, már azáltal, hogy érthetőségét megalapozza, akkor ez nagy mértékben növelné annak a valószínűségét, hogy a keresztény filozófia *koherens*.⁷ Ha viszont ez igaz, hogy a görögök fölvetették a lét problémáját, akkor hogyan lehetne tagadni azt, hogy a keresztény filozófiák pontosan ugyanezt a vonalat követték?

Ez a vonal a keresztény filozófia saját műve, minden merészsége ebből fakad és ezért igazi filozófia, amelynek hatása átnyúlik a középkor határain és mindaddig fog tartani, amíg lesznek olyan emberek, akik hisznek a *metafizika*⁸ létezésében, és rácsodálkoznak a körülöttük uralkodó világszisztemek közötti összefüggésekre.

Ám ahhoz viszont, hogy az ember meggyőződjön a középkori filozófia létezéséről, tanulmányoznia kell annak képviselőit, munkáit. Aki megelégszik azzal, hogy tekintélyek nyomán ismétlgesse: e kor emberei a tekintély rabjai voltak, vagy a szellem szabadsága nevében azt hányja a szemükre gondolkodás nélkül, hogy nem voltak hajlandók szolgálai módon betű szerint követni Arisztotelész vagy Platón művét, annak mindig igaza lesz, ahogyan igaza lesz annak is, aki úgy dönt, hogy ezt nem hányja a szemükre, és megpróbálja megérteni, mit miért tettek.

Nem felejthetjük el azt az igazságot sem, amelyet IX. Gergely pápa és annyi középkori teológus gondja óvott meg a feledéstől, a megsemmisüléstől, azt, hogy a kereszténység, mint vallás radikálisan transzcendens, általánosságban minden filozófiához, és különös értelemben magához a keresztény filozófiához képest is.⁹

Ezek után, ha valaki azzal vádolja a középkori filozófia képviselőit, akár Szent Anzelmet, akár más nagy keresztény gondolkodót, hogy nem voltak keresztények, mert a természetről, az ősanagról, a formák egységéről vagy sokaságáról való spekulációiban nem látnak semmit, ami lényegi fontossággal bírna az üdvösség szempontjából, vagy mert, megfordítva, úgy látszik, hogy az, ami lényegi fontosságú az üdvösség szempontjából, nem kapott helyet a filozófiában, akkor ezzel egyszerűen csak azt árulja el, hogy sem azt nem érti meg, mi a kereszténység, sem azt, hogy mi a filozófia. A középkori gondolkodók nagyon is jól értették

⁷ *Koherens* = összefüggő, arányos, nincs különbözőség, ellentmondás mentes kijelentés. Lásd: Ádámkó István, XII. osztályos filozófia jegyzet.

⁸ *Metafizika* = eredetileg Arisztotelész műveiben megjelenő gondolkozás a természetet túli dolgok okairól. A filozófiának az a része, mely a tapasztalaton túli, az érzékekkel fel nem fogható dolgokat tárgyalja. Vö. Kozma Zsolt, *Teológiai idegen szavak, kifejezések, szólások szótára*, Misztótfalusi Kis Miklós, Kolozsvár 2005, 101.

⁹ Lásd : GILSON, Étienne, *A középkori filozófia szelleme*, Paulus Hungarus/Kairosz, Martonvásár 2000, 389.

mindkettőt,– ahogy ez Szent Anzelm *Monologion* című munkájában is nagyon szépen tükröződik – ezért sikerült a görög gondolkodás nyomdokaiba lépve azt továbbfejleszteniük.

A keresztény filozófia lényegi eredménye a természet benső valóságosságának és jóságának állítása, amelyet a görögök csak megsejthettek, annak lévén, hogy nem ismerték eredetét és célját. A középkori filozófusok nem tettek mást, mint csupán folytatták azt a munkát, amit elődeik már II. században elkezdtek, és közel vitték amennyire csak lehetett a tökélyhez.¹⁰

2. Canterburyi Szent Anzelm

A bölcsellettörténeti könyvek lapjai között sok alkalmas jelzöt találunk eme nagy gondolkodó neve mellett, melyek tükrözik munkásságának nagyságát, mint például: „*az első summa írója*”, vagy „*az első szisztematikus krisztológia megalkotója*”, de elmondhatom róla, hogy egyben a teológia „*második Ágostonna*”, és egyben, de talán a legfontosabb jellemzése, az, az, hogy ő „*a skolasztika atyja*”! Szent Anzelm filozófus, mégis, ha figyelmesen olvassuk műveit, egyik írásában sem találkozunk a filozófia szó egyszeri használatával sem, teológus is, aki érveit „*a Szentírás tekintélye nélkül, kizárólag a logika segítségével*” próbálja megformálni, miközben végig egész gondolkodását mélységesen és tudatosan áthatja a Biblia szelleme és nyelve – tehát elmondhatjuk, hogy Canterburyi Szent Anzelm a középkor egyik legkülönösebb, és egyik legkiemelkedőbb egyénisége is egyben.

Ebből kifolyólag nagyon hosszú ideig lehetetlenek tűnt meghatározni gondolkodásában a filozófia és a teológia viszonyát, ennek az a magyarázata, hogy mivel, mint teológus nagyon is racionálisnak mutatkozott, másrészt viszont sokszor váratlanul a hívő szempontjai kerültek előtérbe egy-egy filozófiainak tetsző probléma tárgyalásakor.

Egyéniségét hol úttörésként üdvözltek, hol pedig a nagyskolasztika pusztá előjátékának minősítették, ezáltal elkönnyelve őt egy olyan átmeneti jelenségnek, aki után az „*igazi nagyok*” jöttek, aki minthogy még nem ismerhette a skolasztika nagyjai számára rendelkezésre álló arisztotelészi műveket, a filozófiai Isten-ismeret lényeges kérdéseit csupán feltenni tudta, de megválaszolni nem, ezáltal utódaira hagyta azok rendszerének behatóbb vizsgálatát, megválaszolását, és bizonyítását.¹¹

Most, hogy felvázoltam a középkort, amelybe Szent Anzelm beleszületett, szeretnék néhány jelentős, kiemelkedő művére átérni, és röviden felvázolni, majd elemezni, mindezt azért, hogy konkrétan rávilágítsak arra a tényre, hogy 900 év elteltével is jelentős keresztény

¹⁰ GILSON, Étienne, *A középkori filozófia szelleme*, Paulus Hungarus/Kairosz, Martonvásár 2000, 394.

¹¹ CANTERBURYI Szent Anzelm, *Filozófiai és teológiai művek I.*, 9–13.

gondolkodóink egyike. Három jelentős művére fogok reflektálni az elkövetkezőkben, az első a *Monologion*, a második a *Proslogion*, és a harmadik, amelyet a *Proslogionhoz* ír, mint egy fogalomtisztázásként is értelmezhetjük, a válasz levele a Gaunilo által megírt *A balgatat* nevében című levélre, vagyis a *Vita a Proslogionról* című műve.

2.1. *Monologion*

Anzelm első elméleti munkájának (1076) tartjuk az életművéből. A *Monologion* témái teológiai jellegűek, módszere viszont a filozófiához utalja, ezért sokan valamiféle kezdeti kísérletet látnak benne, olyan, skolasztikus jellegű próbálkozást, amelynek szerzője már képes feltenni a lényeges kérdéseket, de mint már fentebb említettem azokat megválaszolni a klasszikus skolasztika eszköztárának híján még nem képes, viszont mint örökség hátrahagyja, az „*igazi skolasztika nagyjainak*”. Nehezen lehet megállapítani a viszonyát a *Proslogionnal*, egy dolgot viszont kimerek jelteni, függő kapcsolatban állnak egymással, de erről még a későbbiekben szó fog esni.

A *Monológion* röviden egyszerű megfogalmazásban a *teodicea* ismert, hagyományos témáinak újratárgyalása a logika eszközeivel. A *Monologion* céljának a *racio fidei*, a hittartalom ésszerűségének, analitikus értelemmel felfogható szerkezetének bemutatását tartjuk. Ezért elmondható a műről, hogy felépítése egyszerre *körkörös* és *lineáris*, vagyis körkörös, mivel gondolatmenete a végén önnön kiinduláspontjába tér vissza, lineáris, mivel szükségszerű érvei (*necessariae rationes*) egymásután következnek. Ezek után a gondolatmenet folytatása véget felvázoltam, hogy a *Monologiont*, miért osztjuk a meditációk sorába. A körkörös és lineáris gondolatmenetnek köszönhetőleg, elmondható, hogy Szent Anzelm ezzel, csak azt akarta elérni, hogy művének olvasói, elidőzzenek a tárgy részleteinél, és ezek után pedig összekapcsolják egy egészé, egy láncolattá (*concatenatio*) a végén.¹² Tézisszerűen összegezhető mondánivalójában nem sok az elméletileg új elem a korábbiakhoz, főként Szent Ágoston írásaihoz, főleg a „*De Trinitatis*” című munkájához képest, amelyre Szent Anzelm maga az Előszóban mintájaként, mint mérvadó példaként hivatkozik.¹³

Noha Anzelm kifejezetten ideiglenes jellegűnek, oktatási segédanyagnak szánta, és ehhez az elképzeléshez elég sokáig próbált ragaszkodni, olyannyira hogy, mint egyik levelében írja,

¹² CANTERBURYI Szt. Anzelm, 153.

¹³ „Át–meg átnézve az írást, nem találom, hogy bármi olyat mondtam volna benne, ami ne lenne összhangban a katolikus atyák és elsősorban Szent Ágoston írásaival. Ezért, ha valaki úgy látja majd, hogy ebben a munkácskámban valami olyat állítok, ami vagy nagyon is újszerű, vagy nem felel meg az igazságnak; azt kérem, ne kiáltana ki mindjárt újdonsághajhásznak vagy hamisságok terjesztőjének, hanem előbb nézze át tüzetesen a fent említett Ágoston doktor Szentháromságról szóló könyveit, s majd azoknak fényében ítelné meg munkácskámat.” CANTERBURYI Szt. Anzelm, 43.

eredetileg még címmel sem volt hajlandó ellátni, mégis sokan lemásolták,¹⁴kéziratai hamarosan kolostorról kolostorra terjedtek, és ennek köszönhető, hogy napjainkban is elérhető maradt minden érdeklődő számára.¹⁵

2.2. Canterburyi Szent Anzelm Isten-attribútumai¹⁶

2.2.1. Első attribútum: *Summum*

Mielőtt rátérnék munkájának felvázolására, szeretném emlékeztetni az olvasót, hogy még mielőtt ítéletet alkotna, ne tévessze szem elől azt az anzelmi kijelentést, a „*fides querens intellectum*”-ot, amellyel a bevezető folyamán találkozott, és ennek fényében olvassa a következő sorokat.

Szent Anzelm az első attribútumában, a „*Summum*”-ban, a legfőbb jóból indul ki. Azt állítja, hogy minden „dologban”, lényben van valami jó, ami kisebb, nagyobb vagy egyenlő részben megtalálható benne, de ez a bizonyos „jó” mindenben ugyanabból a jóból származik, vagyis a legfőbb Jóból.

Anzelm felvet egy példát, hogy szemléltesse mindazt amire rá szeretne világítani, és megértetni a szerzetes társaival; a „ló” és a „rabló” összehasonlításának példáját használja,¹⁷s azt mondja, hogy a ló azért jó mert hasznos, viszont a rabló azért rossz, mert ártalmas. Tehát „minden hasznos vagy nemes dolog, ha valóságos jó, szükségszerűen ugyanazon valami által jó, ami által szükségszerűen minden jó jó, bármi legyen is ez a valami.”¹⁸

S innen Anzelm levonja, mint végkonklúziót, hogy „ami által minden dolog jó, az önmaga által jó, mivel minden jó őáltala van.” S folytatja a gondolatmenetet azzal, hogy a nagy Jó, „önmaga által” jó, semmi sem nagyobb jó, mint az ami „önmaga által” jó.

Anzelm a második fejezet végén kijelenti, hogy „létezik tehát egy bizonyos valami, amely a legnagyobb mértékben jó és a legnagyobb mértékben nagy, azaz minden létező között a legfőbb létező.”¹⁹Itt, áttér a Jó fogalmától a nagy fogalmára, és azt mondja, hogy létezik valami, ami a legfőbb jó, s ez a létező, ami a legfőbb Jó egyben a „legnagyobb mértékben nagy”.

¹⁴ „Bár az a remény vezetett a munkámban, hogy amit leírtam, csakis azok ismerik meg, akik erre ösztökéltek, és egy kis idő múltán, amikor mint valami értéktelen dologra ráunnak ők is, feledésbe fogja borítani – hiszen tudom hogy munkámmal nem annyira az unszolóknak tudtam eleget tenni, mint inkább csak véget vettem ezeknek a folytonos, lerázhatatlan unszolásoknak –, mégis reményemen kívül és nem is tudom, miképpen, úgy eset, hogy nem csak említett testvéreim, hanem sokan mások is lemásolva a maguk számára írásomat, azon fáradoztak, hogy hosszú időre megőrizték azt az emlékezetnek.” CANTERBURYI Szt. Anzelm, 42–43.

¹⁵ CANTERBURYI Szt. Anzelm, 27–28.

¹⁶ *attribútum* = léttulajdonság, vagyis a létezés lényegét, fontosságát, mienségét tükröző tulajdonság.

¹⁷ „...a ló, amelyik erős és gyors, ennél fogva, jó, hogy van az, hogy az erős és gyors rabló–rossz?” CANTERBURYI Szt. Anzelm, 51.

¹⁸ CANTERBURYI Szt. Anzelm, 52.

¹⁹ CANTERBURYI Szt. Anzelm, 52.

A második fejezetben Anzelm azt taglalja, hogy minden a mi jó az egyben nagy is. Fennebb bebizonyítottuk, hogy az önmaga által Jó az, szükségszerűen jó, mivel minden őáltala jó, tehát ez az önmaga által Jó, az egyben nagy.²⁰ Itt a nagyságot nem a kiterjedésre érti, hanem a „rangjára”. Azért tettem idézőjelbe, mert ez a „rang” szó emberi ész műve, az emberi ész viszont korlátolt, így ez a szó is korlátolttá válik, mivel nem képes egyetlen ember által ismert szó sem kifejezni, azt amit itt megkellene jelölni, de mivel az én elmém is korlátolt valamilyen szinten, sajnos jobb megfelelőt nem találtam. Igaz, Anzelm itt példának a bölcsességet hozza, mivel az emberi ésszel fel nem fogható, s bizonyítja azt, hogy az, ami minél nagyobb, az annál jobb és tiszteletre méltóbb.²¹

Ezek után levonhatjuk, az első attribútum, a „*Summum*” végkonklúziójaként, hogy „mivel a legnagyobb mértékben nagy csakis az lehet, ami a legnagyobb mértékben jó, szükségszerű, hogy létezik egy legnagyobb és legjobb valami, és ez minden létező között a legfőbb létező”.²² S ezzel az első Isten attribútumról, a „*Summum*”-ról elmondható, hogy ésszerű, logikus levezetéssel, egy nézőpontot képviselve magyarázatot próbál adni Isten létére.

2.2.2. Második attribútum: *Per se ipsum*

A második Isten attribútum levezetésénél bevezetésként felhossa Szent Anzelm az első attribútum konklúzióját, és ezzel hidat épít a két attribútum között.²³ A „*Per se ipsum*” Isten attribútum a létezési okokról szól, vagyis arról, hogy mindaz, ami a világon létezik, visszavezethető egy szükségszerű lényre, aki önmaga által létezik.

Mint tudjuk a világban minden, ami létezik, valami által létezik, semmi sem létezhet ugyanis önmaga által, mivel ez azt feltételezná, hogy létének kezdete előtt léteznie kellett volna, ami – kimondom nyíltan – lehetetlen.

Szent Anzelm példája az „úr” és a „szolga” létezésének viszonyáról szól. Mint fentebb említettem Szent Anzelm a „*skolasztika atyja*”-ként a középkorban élt, és mint tudjuk ezen korszakában világszerte elterjedt felfogás volt, hogy voltak urak és szolgák, és a szolgák élete, életvitele, s a mi esetünkben „léte” tőlük függött. Igaz ez így nem túl helyén álló kijelentés, de mint tudjuk, bármikor, bármiért életüket vették az urak. Viszont ha jobban végiggondoljuk, akkor ez nem így volt, mivel létezésüknek oka, nem az „úr” volt, hanem egy

²⁰ „Amiképp úgy találtuk, hogy létezik egy legnagyobb jó, mivel minden jó egyetlen valami által jó, ami viszont önmaga által az – úgy szükségszerűen következik, hogy létezik egy legnagyobb mértékben nagy valami, mivel minden, ami nagy, egyetlen valami által nagy, ami viszont önmaga által nagy.” CANTERBURYI Szt. Anzelm, 53.

²¹ CANTERBURYI Szt. Anzelm, 53.

²² CANTERBURYI Szt. Anzelm, 53.

²³ „Tehát nemcsak hogy minden jó dolog egy és ugyanazon valami által jó, és minden dolog egy és ugyanazon valami által nagy, hanem úgy látszik, hogy egyúttal minden, ami létezik, egyetlen valami által létezik.” CANTERBURYI Szt. Anzelm, 53.

felsőbbrendű lény, s innen jön az a kijelentése Szent Anzelmnek, hogy az ami „által minden létező létezik, szükségyszerű, hogy az, ami által minden létező létezik – egyetlen valami”.²⁴

Ezek után, mint konklúzió levonja Szent Anzelm, hogy, „tehát létezik valami, ami, nevezzük bár lényeknek, *substantia-nak*²⁵ vagy természetnek, a legjobb, a legnagyobb és a legfőbb minden létező között”, és még hozzáteszi, hogy minden öbelőle létezik, ami létezik.²⁶

Szent Anzelm miután levonja konklúzióját, hozz egy példát ismét arra, hogy ne csak iskolásmódszert alkalmazva fejtse ki logikai gondolatmenetét, hanem hogy szemléltesse is azt, amire fentebb reflektált az anyag és a mesterember viszonyáról szól a példa: ha elképzelünk például egy épületet, az épület esetében, mint tudjuk, mindkettő közrejátszik, de nem mindegy, hogy melyik milyen szerepet tölt be. Mert logikusan, és erre rávilágít Szent Anzelm is, az épület anyagból és mesterembertől van, viszont, ha megfordítjuk, akkor nem helyes, ha csak nem vesszük kijelentésünk alapjának a „Kőműves Kelemenné” balladáját, mert akkor megfordíthatóvá válna.

Szent Anzelm ezzel a példával csak azt szeretné bizonyítani, hogy van egy valami, ami által, és belőle létezik minden, de ilyen természet, *substantia* csak egy van, aki a legjobb, legnagyobb, és legfőbb létező. Tehát „ebből az következik, hogy minden létező a legfőbb lény által az ami, és ezért a legfőbb létező önmaga által az ami, ugyanígy minden létező magából a legfőbb lényből van, így ez pedig saját magából”.²⁷

2.2.3. Harmadik attribútum: *Unum*

Szent Anzelm a *Monológion* negyedik fejezetében a 3. Isten attribútumát tárgyalja, melyet létfokozatokból vezet le.

Az első állítása azt mondja, mint tudjuk, vannak természetek, s élőlények melyek kevésbé, többedlegesen jobbak, mint mások, s így például, mint fennebb említettük, a ló jobb, mint a rabló, s ebből következik, hogy léteznie kell egy olyan természetnek, aki a legfőbb létező minden létező közül.²⁸ Ezek után, tehát ha ezeket a létezőket sorrendbe állítjuk, akkor mindig is lesz egy olyan természet, amely kisebb, vagy nagyobb mértékben létező, aki jobban vagy

²⁴ CANTERBURYI Szt. Anzelm, 54.

²⁵ *Substantia* = olyan lényeg, amelynek önmagában jár ki léte, amely nem szorul hordozóalanyra, de ő maga hordozóalanya minden *accidens*nek (*Accidens*– olyan lényeg, amelynek nem önmagában, hanem másban jár ki léte, amely önmagában sohasem létezhet, mert hordozóalanyra szorul, a *substantia-ra*. A két fő *accidens*: a *mennyiségi* és a *minőségi*). Nem érzékelhető, természettudományos módszerrel nem megragadható valóság. Vö. STh I., 835.

²⁶ CANTERBURYI Szt. Anzelm, 55.

²⁷ CANTERBURYI Szt. Anzelm, 57.

²⁸ „... egyes természetek jobbak, mint mások, az ésszerűség épp így meggyőz arról is, hogy valamelyik ezek közül olyan módon emelkedik ki, hogy nincs semmi nála, feljebb való.” CANTERBURYI Szt. Anzelm, 55–56.

kevésbé létezik, viszont ha nem szabunk egy határt, akkor elmehetünk a végtelenségig,²⁹ de, mint tudjuk előbb, vagy utóbb eljutunk arra a végkonklúzióra, hogy nem mehetünk a végtelenségig, mivel mindennek van egy kezdete és egy vége, vagyis van egy fő szükségszerű létező, akinek nincs se kezdete, se vége, mivel ő maga a kezdet és a vég, a *tiszta actus*.

Anzelm ebben az attribútumában, az „*Unum*”-ban ezt a gondolatot tovább viszi, és bebizonyítja ésszerűséggel, hogy ez a létező egy és nem több, mert ha több lenne, akkor nem arról a legfőbb jó nagy létezőről beszélénk. Azaz „szükségképpen létezik, tehát egy bizonyos természet, amely úgy magasabbrendű másnál vagy másoknál, hogy semmi sincs, aminél alacsonyabb rendűnek minősíthetnénk”.³⁰ A nagyobb rendű itt, nem a rangjára értetendő, hanem létének elsőbbségére, szükségszerűségére,³¹ mert mint fentebb bebizonyítottuk, van egy létező, aki által létezik minden, és ez által mondható el, hogy van egy létfokozat, melynek a „csúcán” a legfőbb szükségszerű létező áll.

Mint már fentebb a középkor felvázolásánál, egy szintézist felállítva bemutattam annak az információs közegnek felépítését melyben Szent Anzelm mozoghatott ismeretszerzés gyanánt, megérthetjük azt, hogy akkoriban a tudomány, ami rendelkezésére állt kevés volt ahhoz, hogy teljesen megcáfolhatatlan bizonyítékot állítson fel. Ebben az Isten attribútumban például eljut egy elsődleges természethez, mely mindennél magasabb és semminél sem alacsonyabb, minden általa létezik, és minden őáltala az, ami.³² Viszont itt még nem beszélhetünk teljes körű áttekintésről. Ezzel a bizonyítási rendszerre találkozunk még Aquinói Szent Tamás *Argumentum ex causis efficientibus*, Isten argumentumában is, viszont itt részletesebben megtaláljuk, ezért mondtam még az elején, hogy Szent Anzelm csak a megfelelő kérdést tudta feltenni, viszont a skolasztika nagyjainak, mint például Szent Tamásnak hagyta azok tökéletesítését és megválaszolását.

Itt Anzelm összefogja a három Isten attribútumot³³ és ezzel hidat alkot, most már mindhárom a *Summum*, *Per se ipsum*, és az *Unum* között. Ezzel csak azt szeretné megértetni az olvasóval, hogy mindhárom logikusan egymásra épül és ebben az esetben a legutolsó Isten

²⁹ „Ha ugyanis az ilyenfajta fokozatok különbözőseinek sora olyképpen végtelen, hogy egyetlen magasabb rendű fokozat sincs benne, amelynél egy másik, még magasabb rendűt ne lehetne találni, akkor ez a gondolatmenet oda jut, hogy maguknak, a természeteknek sokaságát semmilyen határ nem zárja le. De erről csak az esztelen gondolhatja, hogy ez nem esztelenség.” CANTERBURYI Szt. Anzelm, 56.

³⁰ CANTERBURYI Szt. Anzelm, 56.

³¹ „Ugyanis minden, ami valami más által nagy, kisebb, mint az, ami által nagy. Tehát nem úgy nagyok, hogy ne lenne valami náluk nagyobb lény.” CANTERBURYI Szt. Anzelm, 56.

³² „... létezik valamely egy és egyedül való lény, amely úgy magasabb rendű másoknál, hogy semminél sem alacsonyabb rendű, létezik tehát egy természet, amely a legfőbb minden létező között. Ez, pedig nem lehetséges másként, mint úgy, hogy ez önmaga által az , ami, és minden létező ez által az ami.” CANTERBURYI Szt. Anzelm, 56.

³³ „Ami viszont ilyen, az a legnagyobb, legjobb és legfőbb minden létező között.” CANTERBURYI Szt. Anzelm, 56.

attribútummal teljesedik ki, és ezáltal ad egy logikus levezetéssel járó ésszerű magyarázatot Isten létezésének milyenségéről.

Azzal, hogy mindhárom attribútumot egymás mellé állította, még nem ér véget érvelése az „egyetlen” létező mellett, hanem elkezd egy olyan bizonyítást, mely a következő módon választhatunk fel: egy állítást tesz, mindkét oldalról megvizsgálja, azt majd mérlegeli. Az állítás a következő: tehát, „az, ami önmaga által létezik, és ami által minden más létezik, az minden létező között a legfőbb; vagy megfordítva: az, ami a legfőbb létező, az önmaga által létezik, és minden más ez által”.³⁴ Itt azért használja Szent Anzelm a fordított módszert, mert jellemző volt a skolasztika korára, hogy az a kijelentés, mely megfordítva sem vonható kétségbe, az valószínűbb, igazabb, mint az ami megfordítva nem ugyanazt az állítást védi.

A harmadik *Unum* attribútum olyan, mint ha a „*csúcsa*” lenne az Isten attribútumoknak, mert általa teljes az Isten létének milyenségét tárgyaló passzusok, Isten létének bizonyító Isten érvel a *Proslogion*-ban foglalkozik.

Mint konklúzió levonhatjuk, „tehát létezik egy természet, *substantia* vagy lényeg, amely önmaga által jó és nagy, és önmaga által az, ami, és amely által létezik minden, ami valószínűsítően jó, nagy vagy valami, és amely a legfőbb jó, a legnagyobb nagy, a legfőbb létező vagy fennálló, azaz: a legfőbb minden létező között”.³⁵

2.3. *Proslogion*

„Meggzületése pillanatától szüntelenül foglalkoztatta és foglalkoztatja a filozófusokat és teológusokat, bírálóit és védelmezőit, anélkül, hogy sikerült volna tézisének akár végérvényesen megcáfolni, akár kimerítően megértve a bölcsellettörténeti régi tárházába utalni”,³⁶ ebből kifolyólag elmondhatom, hogy Szent Anzelm *Proslogion* című munkája a legtalányosabb alkotása.

A *Monologion* és a *Proslogion* között mély hasonlóságok, és egyben jelentős különbségeket is találunk. Mint fentebb mondtam egyik feltételezi a másikat, vagyis lineáris folytonosságot találhatunk köztük. Ebből következik, hogy a *Monologion*-ban implicit, megtalálható a *Proslogion* alap gondolata, a három Isten attribútumban. Viszont itt még meg kell említenem, hogy Gaunilo bírálatának – mellyel a későbbiekben még behatóbban fogok foglalkozni – köszönhetőleg, sok gondolkodó az évek folyamán elkülönítette a teljes mű

³⁴ CANTERBURYI Szt. Anzelm, 56.

³⁵ CANTERBURYI Szt. Anzelm, 56–57.

³⁶ DÉR Katalin, *Canterburyi Szent Anzelm összes műve*, Szent István Társulat, Budapest 2007, 12.

szerkezetéből 2–4. fejezetett, mint önálló művet, mely az *Unum argumentum* tárgyalásával, elemzésével foglalkozik.³⁷

A *Proslogion*-ban három új célt találunk a *Monologion*-nal szemben: az első az, az, hogy a *Monologion* 3 érv láncolatából áll a *Summum, Per se Ipsum*, és az *Unum*, ebből kifolyólag Szent Anzelm egyetlen érv megfogalmazását alkalmazza, mely önmagában helytálló és nem szorul más évrre. A következő az, az, hogy az egyetlen érv igazi legyen, mely a témával kapcsolatban felmerülő valamennyi probléma megoldásának eszköze, azaz nemcsak Isten léte vezethető le belőle, hanem Isten mibenléte, az isteni attribútumok (léttulajdonságok) is levezethetőek belőle. A harmadik, egyben utolsó, az abszolút érvényű argumentumot keresi, amely igazolja, hogy Isten a szó lehető legradikálisabb értelmében, valóságosan létezik (*vere esse*), nem csak a spekulatív értelmünk síkján.

A *Monologion* célja a *ratio fideinek*, a hittartalom ésszerűségének felépítése mint ezt már fentebb említettem, a *Proslogion* célja ezzel szemben viszont, az *intellectus fidei*, a hittartalom egészében való megértése, a tárgy belső összefüggéseinek egybelátása, mint egy tökéletes egység, s ezen az egység koherenciájának megragadása, vázolata. A mű szerkezete koncentrikus, vagyis az *Unum argumentum*-ból, a *quod nihil maius cogitari possit*-ből mint középpontból indul ki és oda is tér vissza a végén. Ebből kifolyólag a *Monologion*-nal ellentétben, nem a *meditatio* műfaját követi, hanem a *contemplatio* műfaját. Vagyis Isten fogalmának a szemlélődése, és tudás mint egészről. Egyik vezérvonala a keresés/találás, vagyis Istennek nem csak a létét kívánja bizonyítani észérvek segítségével, hanem őt magát keresi. Ebből az következik, hogy Isten itt az alany, a dialóguspartner, vagyis a mű nem egyszerűen róla, hanem hozzá szól, mint jelenlevőhöz, mint „antropomorfizált”, beszélgető partnerhez. A *Proslogion* nem Isten létének hiányosságából indul ki, mint a *Monologion*, hanem Isten tagadásából, a bibliai „balgatag” (*insipiens*) alapállásából.³⁸

2.4. *Unum argumentum*

Szent Anzelm „*Unum argumentum*” című Isten érvének az elemzésével a későbbiekben fogok foglalkozni, amikor is Immanuel Kant kritikája kerül – mint egy hatástörténet – feldolgozásra. Most csak röviden főbb pontjaiban, Szent Anzelm szavaival kerül bemutatásra.

„Éspedig úgy hisszük, Te az a valami vagy, aminél semmin nagyobb nem gondolható.³⁹ De bizonyosan nem lehetséges, hogy csak az értelemben legyen meg az, aminél nagyobb nem

³⁷ CANTERBURYI Szt., Anzelm, 151.

³⁸ CANTERBURYI Szt., Anzelm, 151–156.

³⁹ „Et quidem credimus te esse aliquid quod nihil maius cogitari possit.” CANTERBURYI Szent Anzelm, *Proslogion*, <http://www.thelatinlibrary.com/anselmproslogion.html>, Letöltés ideje: 2009. március 4. Az elkövetkezőkben a *Proslogion* szövegét innen idézem.

gondolható. Ha ugyanis legalább az értelemben létezik, akkor elgondolható róla, hogy a valóságban is létezik. Tehát az a valami, aminél nagyobb nem gondolható, kétségkívül létezik mind az értelemben, mind a valóságban.⁴⁰

Mégpedig ez a valami olyannyira valóságosan létezik, hogy el sem gondolható a nemléte.⁴¹ Mert elgondolható, hogy létezik valami, amiről nem gondolható el a nemlét; ez pedig nagyobb mint amiről elgondolható a nemlét. Ezért, ha arról, aminél nagyobb nem gondolható, elgondolható, hogy nem létezik, akkor az, aminél nagyobb nem gondolható, egy utal nem az, aminél nagyobb nem gondolható: ez önellentmondás.⁴² Tehát olyannyira valóságosan létezik valami, aminél nagyobb nem gondolható, hogy el sem gondolható nemléte.⁴³

Miért „mondta” tehát „a balgatag szívében: nincs Isten”. Ha igaz az, hogy egyrészt elgondolta mivel szívében mondta, másrészt pedig nem mondta szívében, mert nem tudta elgondolni, akkor nemcsak egyféle módon mondhatunk valamit vagy gondolhatunk el. Másként gondoljuk el ugyanis a dolgot, amikor azt jelentő hangsorra gondolunk, és megint másként, amikor azt fogjuk fel az értelmünkkel, ami a dolog maga. Tehát senki nem képes elgondolni, hogy Isten nem létezik, aki felfogja értelmével azt, ami Isten.⁴⁴ Aki pedig ezt helyesen érti meg, az pontosan ezt ért meg róla: olyan módon létezik, hogy még gondolatban sem lehet nem létező.⁴⁵ Aki tehát megérti, hogy Isten ily módon létezik, az nem képes elgondolni róla, hogy nem létezik.”⁴⁶

3. Határtörténeti kritika

3.1. Gaunilo contra Canterburyi Szent Anzelm

3.1.1. Gaunilo, Quid ad haec respondeat quidam pro insipiente⁴⁷

A Marmoutiers bencés apátságban élő Gauniló „A balgatag nevében” (*Quid ad haec respondeat quidam pro insipiente*⁴⁸) nem sokkal a *Proslogion* megjelenése után (mivel

⁴⁰ „Existit ergo procul dubit aliquid quo maius cogitari non valet, et in intellectu et in re.”

⁴¹ „Quod utique sic vere est, ut nec cogitari possit non esse.”

⁴² „Quare si id quod maius nequit, non est id quod maius cogitari nequit; quod convenire non potest.”

⁴³ „Sic ergo vere est aliquid quo maius non potest, ut nec cogitari possit non esse.”

⁴⁴ „Nullus quippe intelligens is quod Deus est, potest cogitari quia Deus non est.”

⁴⁵ „Quod qui bene intelligit, utique intelligit id ipsum sic esse, ut nec cogitatione queat non esse.”

⁴⁶ „Qui ergo intelligit sic esse Deum, nequit eum non esse cogitare.” A magyar változat: CANTEBURYI Szent Anzelm, *Filozófiai és teológiai művek*, Osiris, Budapest 2001, 175–179

⁴⁷ DÉR Katalin, *Canterburyi Szent Anzelm összes művei*, Szent István Társulat, Budapest 2007, 10.

⁴⁸ *Insipiens* jelentése: eredeti, elsődleges és biblikus értelme „érzéketlen”, olyan ember, akiből hiányzik valamiféle „érezkszerv” ahhoz hogy a létható világ jelenségei mögött, pusztán azért, mert ezek a jelenségek valamiféle rendet mutatnak vagy éppenséggel titokzatosak, felismerje a láthatatlan alkotó. De merőben valószínű, hogy ezt a hiányzó „érzék” lévén nem racionális valami, éppen a racionális érvelés adhatná meg neki. CANTEBURYI Szt. Anzelm, 219.

Gaunilo 1083-ban meghalt, így írása feltehetőleg hamarosan a *Proslogion* keletkezése után tehető) megír egy nyolc pontból álló bírálata a *quod nihil maius cogitari posit* koncepció lényeges pontjait elemezve az *insipiens*-nek a nézőpontjából. Itt meg kell említenem, hogy kizárólag az *Unum argumentum*-mal, pontosabban a 2–3. fejezettel foglalkozik, mellőzve a további részeket, ezáltal előlegezve a további kritikák hasonló alapállását, ebből kifolyólag írtam az előzőkben, hogy akár különálló munkaként is megállná helyét.

Ez a bírálat melyet Gaunilo megfogalmaz, Szent Anzelmet arra készítette, hogy gondolatait részletesebben átgondolja, és ezáltal átfogalmazza Válaszában (*Quid ad haec respondeat editor ipsius libelli*), amellyel ekképpen magát az eredeti művet is értelmezi visszamenőleg, és tisztázza a félreérthető részeket.

Gaunilo megírt bírálatával, azt szeretne volna elérni, hogy Szent Anzelm, vegye észre, hogy nem valamiféle megátalkodottsággal áll szemben részéről, hanem egy pozitív visszajelzéssel, és ezáltal fontolja át állításainak súlyát. Vagyis a definíciójának, az *Unum argumentum*-nak, azon belül a *quod nihil maius cogitari posit* fogalomnak a szubjektumban való előzetes jelenléte, pontosabban elfogadása nélkül nem működik, nem helytálló állítás. Mivel ez az előzetes elfogadás nem logika, nem érvelés kérdése, hanem az igen-t mondás a hit mellett! És itt joggal teszi fel a kérdést Gaunilo, hogy mi van akkor, ha partneréből pont ez hiányzik? Gaunilo nem ad magyarázatot a bírálata folyamán, hogy valójában mi is az indítéka az *insipiens* tagadásának.

Gaunilo bírálata két fő részből áll, az elsőben, az *insipiens* kétségbe vonja, hogy a kiindulópont, az *Unum argumentum* alapja, a *quod nihil maius cogitari posit* igazi, önmagában valódi jelentéssel bíró fogalom volna, és hogy mint ilyen egyáltalán meglehetne az értelemben (*esse/habere in intellectu*),⁴⁹ mint tiszta egyértelmű fogalom.

„Ha azt állítjuk, ez a valami, már pusztán azáltal jelen van értelmünkben, hogy amikor kimondják, megértem, akkor vajon nem állíthatom-e hasonlóképpen bármely hamis és önmagukban egyáltalán semmilyen módon sem létező dolgokról is, hogy ott vannak az értelemben, mivel ha valaki kimondja ezeket, megértem mindazt, amit mond?”⁵⁰ teszi jogosan

⁴⁹ „Azt, hogy létezik egy olyan lény, amelynél semmi nagyobb nem gondolható el – mint olvasom –, úgy bizonyítjuk be valakinek, aki ezt tagadja vagy kétségbe vonja, hogy először is rámutatunk: az, amit az illető tagad vagy kétségbe von, már ott van az értelmében, hiszen ha hallja, hogy beszélnek róla, megérti, amit mondanak neki; ezt követően kimutatjuk, hogy amit megértett, az szükségszerűen nemcsak az értelmében létezik, hanem a valóságban is; végül pedig ez utóbbi állítást úgy bizonyítjuk, hogy nagyobb az, ami a valóságban is létezik, mint ami egyedül csak az értelemben; ha tehát ez a valami, amiről itt beszélünk, csak az értelemben van meg, akkor bármi, ami a valóságban is létezik, nagyobb lesz nála, s így a mindennél nagyobb kisebb lesz valaminél –nem lesz mindennél nagyobb; márpedig ez bizonyosan ellentmondás.” CANTERBURYI Szt. Anzelm, 220,

⁵⁰ CANTERBURYI Szt. Anzelm, 221,

fel kérdését Gaunilo. Tehát pusztán szavainak megértése (*intelligere*) nyomán a kijelentések alapján jelen van a hallgató értelmében Isten fogalma, viszont így akár, kimondom nyíltan hamis és nem létező dolgok is ugyanígy, valóságos dologra vonatkozóként, lehetnének meg az értelmünkben.

A Proslogion 2. fejeztében találkozunk a kép és a festő példájával,⁵¹ melyet Gaunilo is idéz, és az mondja, hogy a *quod nihil maius cogitari possit*-ra nem jó a hasonlat, mivel nem beszélhetünk az elmében előbb lévő tudásról, és majdan a valóságra vonatkoztatásról, mivel Isten⁵² nem ennyire egyszerű fogalomkör.⁵³ „Az a kép ugyanis, mielőtt elkészülne, már benne van a festő alkotóképességében, és ami ilyesformán a festő alkotóképességében benne van, az nem egyéb, mint értelmének része...”.⁵⁴

Ahhoz, hogy Isten valóságos létezésének belátásához (*intelligere*) eljussak előzetesen tudnom (*scire*) kellene, hogy a létezése, amelyet elgondolok (*cogitare*) róla, az igaz, vagyis valóban létezik, mert anélkül, mindig fennáll annak a lehetősége, hogy bármikor elgondolhatóm róla, hogy nem létezik, és hogy ezáltal fogalma nem utal semmiféle valóságra. „Ha ellenben az értelem olyasmint fogad magába igazként hallomás vagy gondolkodás útján, amiről magához az értelem természetéhez tartozó dolgokon kívül lévőként ismer meg, akkor kétségtelenül másvalami az illető igaza, és másvalami maga az értelem, amely azt befogadja.”

A fenti kijelentésekből következik, hogy két esetben lehet elgondolni valamit, valaminek a létét dologisága szerint (*secundum rem*). Mielőtt közölném a két lehetséges dologiságból származó megismerést, szeretném röviden ismertetni Gaunilo példáját. Itt hoz Gaunilo egy példát az emberről, és azt mondja, hogy egy idegen embert, akit ő nem ismer, egy másik személy leírhat neki, és ő ezt, mivel előző ismeretekkel rendelkezik az emberről, mint fogalomról, eltudja képzelni, így akkor az anzelmi koncepció alapján élőnek és valósnak tud elképzelni. „De így is megeshetne, hogy – mivel a beszélő félrevezet – az, az ember, akit

⁵¹ „...a festő előre elgondolja, amit meg fog festeni, az már megvan az értelmében, de még nem fogja fel valóságos létezőként, mert még nem készítette el. Amikor azután már megfestette, akkor az értelmében is megvan és azt is megérti, hogy létezik a valóságban, amit már elkészített. Tehát a balgatag is meggyőződhet arról, hogy legalább az értelmében létezik az a valami, aminél semmi nagyobb nem gondolható, mert amikor ezt hallja, megérti, és amit megértünk, az megvan az értelmünkben.” CANTERBURYI Szt. Anzelm, 176–177.

⁵² „Nem ismerem ugyanis sem magát ezt a valóságot, sem következtetni nem tudok rá valamely más, hozzá hasonló dologról, miután éppen olyannak állítod, amelyhez semmi hasonló nem létezhet.” CANTERBURYI Szt. Anzelm, 224.

⁵³ „Először is nem lehet más, időben korábbi mozzanat ennek a valaminek a megléte az értelemben, és egy másik, ezt követő mozzanat létezésének értelmi belátása, mint a kép esetében, amely valóban előbb van meg a festő elméjében és csak azután a műben. Azután meg aligha lesz hihető, hogy amint elhangzott kijelentésed, és amint meghallotta valaki, már ne lenne elgondolható a nemléte, éppúgy, ahogyan Isten nemléte is elgondolható. Végül ez a valami olyan, hogy csakis a kétségbevonhatatlan létezésében már bizonyos értelem által e bizonyosságot követően elgondoltnak lehet felfogni – nos, ennek bizonyításához valami egyértelmű érvre van szükség, nem pedig olyanra, miszerint ha meghallom, megértem, és azonnal ott van az értelemben.” CANTERBURYI Szt. Anzelm, 222.

⁵⁴ CANTERBURYI Szt. Anzelm, 223.

elgondolok, nem létezik, jóllehet és egy tökéletesen valóságos dologiság nyomán gondoltam el, épp csak hogy nem az illető ember valósága, hanem általában az ember valósága szerint.”⁵⁵ Tehát először is vagy közvetlenül ismerem a dolgot, vagy másodsor neme és faja alapján következtetek rá, a hozzá hasonló dolgok alapján.

Isten létét, és bármilyen tulajdonságot létéről a *quod nihil maius cogitari possit* fogalmak, egyáltalán csak, mint kimondott szavak pusztá hangalakja nyomán (*secundum vocem*) lehetne elgondolni,⁵⁶ és valóságos csoda lenne, ha az Isten szó hangalakja⁵⁷ alapján, mint például ahogy a hangutánzó szavaké, létrehozna bennünk egy ténylegesen valós képet, Istenről, mint létezőről. Gaunilo az első fő részének végen levonja a következő konklúziót: „Eddig tehát nyilvánvaló annyi, hogy ha hallom és megértem annak szavait, aki azt állítja, hogy létezik valami, ami minden elgondolhatónál nagyobb, ez még mindig nem lehet meg az értelemben sehogy másként, csakis ezen módon. Ennyit arról az állításról, hogy az a bizonyos legfőbb lény már megvan az értelemben.”⁵⁸

A második fő része a bírálóknak a következő pontokból áll: tegyük fel, hogy a *quod nihil maius cogitari possit* fogalom valódi fogalom és jelen van az értelmünkben jelenti ki Gaunilo, és így folytatja gondolatvezetését, tehát valaminek az istenségét csak az bizonyítaná számára, mondja már nagyon sokadszor az *insipiens*, ha előbb tényszerűen tudná, hogy egyáltalán létezik a *quod nihil maius cogitari possit*-nak megfelelő dolog.⁵⁹ Viszont csak ezután lehetne nekifogni annak a bizonyításnak, melyet Szent Anzelm használ, hogy mivel nagyobb minden elgondolhatónál, és a végkonklúzió, tehát szükségszerűen létezik, vagyis nem lehet nem létező, és nem is gondolható nem létezőnek. „Előbb kell tehát megbizonyosodnom arról, hogy ez a nagyobb valami⁶⁰ létezik valahol a valóságban is, és csak ez után lesz kétségtelen – mindennél nagyobb volta alapján –, hogy önmagában is létezik.”⁶¹

⁵⁵ CANTERBURYI Szt. Anzelm, 224–225.

⁵⁶ „Istent egyáltalán nem vagyok képes elgondolni másként, mint csak a pusztá ’isten’ hangalak alapján; a pusztá hangalak alapján azonban alig, vagy egyáltalában nem gondolható el bármiféle valóságos dolog.” CANTERBURYI Szt. Anzelm, 225.

⁵⁷ „A csodával lenne határos, ha képes lenne ezt a dolog valóságának megfelelően megtenni.” CANTERBURYI Szt. Anzelm, 225.

⁵⁸ CANTERBURYI Szt. Anzelm, 226.

⁵⁹ „...ez a valami a valóságban is szükségszerűen létezik, azzal bizonyítanák nekem, hogyha nem létezne a valóságban, akkor barmi, ami a valóságban is létezik, nagyobb lenne nála, s így nem lenne mindennél nagyobb az, amiről nyilvánvaló bizonyítást nyert, hogy megvan az értelemben. Ha „az értelemben létnek” kell mondanunk annak ottlétét, amit még csak elgondolni sem lehet valamely valóságos dolog alapján, akkor nem tagadom, hogy ezen a módon az és értelmében is jelent van. Minthogy azonban emiatt még semmiképp sem tartható a valóságban is létezőnek, mindaddig nem is engedem meg róla az ilyen létezőt, amíg valami egyértelmű érvel nem nyer bizonyítást.” CANTERBURYI Szt. Anzelm, 227.

⁶⁰ Szent Anzelm Válaszánál, melyet Gaunilo bírálóira ír, a „nagyobb valami” kijelentés még fontos szerepet fog betölteni, de részletesen, csak akkor fogok vele foglalkozni.

⁶¹ CANTERBURYI Szt. Anzelm, 228.

Az elveszet sziget példáját⁶² használja Gaunilo a szemléltetésére, és arra, hogy Szent Anzelm figyelmét felkeltse az ellentmondásokra. Három dolgot közöl az olvasóval a sziget mibenlétét illetően. Az első, és legfontosabb, amit az olvasónak tudnia kell, hogy egyáltalán nem létezik, a második az, hogy ezt senki sem tudja róla, ebből kifolyólag elveszetnek hiszik az emberek, ami azt jelenti, hogy nem zárják ki létezését, a harmadik egyben utolsó, de ugyancsak lényeges tudnivaló, hogy a Föld leggazdagabb és legtermékenyebb szigetének tartják. Gaunilo a következőket mondja a szigettel kapcsolatban: „hiszen abban nem kételkedsz, hogy az értelmében jelen van; márpedig kiválóbb az, ami nem csupán az értelemben létezik, hanem a valóságban is; tehát szükségképpen léteznie kell a valóságban, mert ha nem létezne, minden valóban létező vidék felülmúlná; akkor pedig az a vidék, amelyről már beláttad, hogy kiválóbb minden más vidéknél, mégsem lenne kiválóbb – ha tehát az illető ilyen módon akarná megszerkeszteni a bizonyítékot arra, hogy a sziget létezéséhez ettől fogva további kétség nem férhet, akkor vagy tréfának kellene vennem, vagy pedig nem tudnám, melyikünket tartsam együgyűbbnek: magamat-e, ha engedek neki, avagy őt, ha úgy véli, hogy akár a legcsekélyebb bizonyossággal is állíthatja ennek a szigetnek a létezését mielőtt ki nem mutatta volna, hogy annak kiválósága úgy van meg értelmében, mint egy valóban és kétségtelenül létező dolog, nem pedig úgy, mint valamely hamis vagy bizonytalan dolog.”⁶³

Ha pedig még az elveszet sziget esetében is így áll a helyzet, mit ahogy erre Gaunilo is nagy hangsúlyt fektette, amelyről pedig elmondhatjuk, hogy a dologisága alapján (*secundum rem*), más sziget mintaként szolgáló formájáról fogalmat lehet alkotni róla, akkor mennyivel inkább így van a *quod nihil maius cogitari posit* esetében, amelyet nyíltan beláthatunk csakis kimondás, hangalak alapján (*secundum vocem*) tudunk elgondolni, de akkor is csak szintéziseket alkotva.

Az *insipiens* kritikájának egyik központi részét alkotják a következő fogalmak, melyeket elkülönít egymástól: *a tudni, elgondolni és megérteni, belátni*.⁶⁴ A példabeli szigetet, melyet

⁶² „Egyesek állítják, hogy létezik valahol az óceánon egy sziget, amelyet – mivel nehéz, vagyis inkább lehetetlen megtalálni azt, ami nem létezik – némelyek az „elveszett” néven emlegetnek, és azt mesélik róla, hogy minden gyönyörben és pompában bővelkedve elképzelhetetlen termékenységgel még a Boldogok Szigetét is messze felülmúlja; lakosai, birtokosai nincsenek, s kincseinek bőségével túltesz a Föld minden emberlakta vidékén. Nos, ha valaki ezt elmondaná nekem, minden nehézség nélkül megérteném, amit mond.” CANTERBURYI Szt. Anzelm, 228.

⁶³ CANTERBURYI Szt. Anzelm, 228-229.

⁶⁴ „Ahelyett pedig, hogy azt állítanád, hogy ennek a legfőbb valóságnak a nemlétét nem lehetséges elgondolni, talán helyesebb lenne azt mondanod, hogy nem lehetséges belátni a nemlétének még a lehetőségét sem. Önmagamról egyfelől teljes bizonyossággal tudom, hogy létezem, de másrészt nem kevésbé tudom, hogy lehetséges a nemlétem. A legfőbb létezőről azaz Istenről viszont kétségkívüli módon belátom, hogy létezik és hogy nem is lehet nem létező. Ám azt már nem tudom, vajon elgondolhatom-e önmagam nem létezőnek,

Gaunilo hoz, nagyon jól az értelmünk segítségével el lehet gondolni létezőnek, még képesek vagyunk meg is érteni létének okát, de mivel valójában nem létezik, nem lehet egyáltalán tudásunk róla, és ezáltal, be sem láthatjuk létét.

A bíráló elemzésének végére érve elmondhatjuk nyíltan, hogy az *insipiens*-t nem érheti semminemű vád, amiért azt gondolta, és ki merete jelenteni, hogy Nincs Isten, mert Szent Anzelm *Unum argumentum* koncepciója Isten létét próbálja bizonyítani, de nem zárja ki nemlétének elgondolhatóságát.⁶⁵

3.1.2. Canterburyi Szent Anzelm, *Quid ad haec respondeat editor ipsius libelli*⁶⁶

Nem a balgatagnak, nem az *insipiens*-nek, hanem Gaunilónak ajánlja a válaszát (*Quid ad haec respondeat editor ipsius libelli*) Canterburyi Szent Anzelm a következő szavakkal „Mint hogy a fenti műben nem ama bizonyos ’balgatag’ próbálja megcáfolni, amit könyvemben állítottam, hanem csak a balgatag nevében szól valaki, aki maga nem balgatag, és aki katolikus, elegendő lesz neki válaszolnom.”⁶⁷

Szent Anzelm rögtön, már a legelején, a legelső mondatával elködösíti, és ezek után egyből elutasítja a Gaunilo által felkínált alaphelyzetet. Nem hajlandó szóba állni a *insipiens*-el, de nem is lenne képes őt egyáltalán megcáfolni, miért?, mert egyszerűen a partnere TAGADÓ. Nem abból indul ki, amiből a bíráló maga, hanem az Igenlő alaphelyzetéből, aki maga hívő, és ehhez csupán egyetlen apró lépést kell megtennie, csak az alaphelyzetet kell átfordítania, a maga javára.⁶⁸ Nyíltan állíthatom, hogy minden tézis igazságához elég, ha egyvalaki belátja az állítás igazságát.

Tehát, Szent Anzelm nem az *insipiens* alaphelyzetéből indul ki, hanem egy igenlő hívő ember helyzetéből, sőt pontosabban Gauniló hozzáállásából, akinek értelmében bizonyosan jelen van a *quod nihil maius cogitari possit* tézis, és ezzel persze egyértelműen jelen van az értelmében az is, hogy Isten az maga a *quod nihil maius cogitari possit*, az, „aminél nagyobb nem gondolható el”. A *quod nihil maius cogitari possit* fogalma tehát jelent lehet az emberi

miközben biztosan tudom, hogy létezem. Ha viszont nem gondolhatom el, akkor ennek lehetetlensége nem egyedül Isten sajátja.” CANTERBURYI Szt. Anzelm, 230.

⁶⁵ CANTERBURYI Szt. Anzelm, 207–213.

⁶⁶ DÉR K., 10.

⁶⁷ CANTERBURYI Szt. Anzelm, 232.

⁶⁸ „...ha azt, aminél nagyobb nem gondolható el, nem értik meg, illetve nem gondolják el, ha tehát nincs jelen az értelemben, illetve a gondolkodásban, akkor bizonyos, hogy Isten vagy nem az, aminél semmi nagyobb nem gondolható el, vagy nem érti meg, illetve nem gondolja el senki, és nincs jelen az értelemben, illetve a gondolkodásban. Azonban, hogy ez mennyire hamis, ahhoz éppen a ti hitedet és belső tudásodat használom fel a legerősebb érveként.” CANTERBURYI Szt. Anzelm, 233.

értelemben, és inentől kezdve Szent Anzelm tételei valóban megállnak a lábukon, sőt igazolhatók – csak hogy egy áron valósulhat ez meg, méghozzá, hogy ebből kifolyólag a probléma, többé már nem a Tagadó eredeti problémája, ami a kiindító oka egyáltalán Gauniló bírálatának.

Már az első sorokban leszögezte tehát Szent Anzelm, hogy a *quod nihil maius cogitari posit* legalább egyvalakinek, a hívő Gaunilónak megvan az értelmében. Ha pedig megvan benne, és ha Istent *quod nihil maius cogitari posit*-ként fogja fel, akkor ebből az következik, hogy értelmében csakis kezdet nélkülinek foghatja fel.⁶⁹

Tehát Istent szükségszerű létezőnek fogja fel Gauniló, olyannak, amelyet nem is gondolhatunk nem létezőnek. Mivel ami nem létezik valóságosan, de elgondolható a létezése, az csakis valamely kezdettől fogva létezőnek gondolható el. Ha tehát a *quod nihil maius cogitari posit*, amelyre per definitionem kezdetnélkülinek mondunk, nem létezne, akkor elgondolható sem volna valóságos létezőnek, mert csak azt tudnánk róla elgondolni, hogy valamely kezdettől fogva létezik, ami ahhoz vezetne, hogy önellentmondásba keverednénk, és nem állítanánk semmit. Ám illet arról, „aminél nagyobb nem gondolható el”, nem gondolhatunk, hiszen nagyobb az, ami kezdet nélkül létezik, mint az ami csak valamilyen kezdettől fogva létezik, és ebből kifolyólag véges.

Érvelését Szent Anzelmnek következő képen építhetjük fel: tehát az embert, akiben előzetesen megvan Isten fogalma – vagyis a hívő emberről beszélünk –, hozzásegíti, hogy tisztázza a maga számára, mi minden következik e megfontolásból, vagyis a *quod nihil maius cogitari posit*-ből. A tagadónak azonban mindez nem bizonyít semmit, mert a „kezdet nélküli létező” fogalomnak megfelelő dolog valóságos léte pontosan ugyanúgy nincs meg az értelemben, mint ahogy *quod nihil maius cogitari posit*-nak megfelelő fogalomé sem.

Ahhoz, hogy bármilyen fogalmat alkossunk valamiről, nem kell okvetlenül teljes egészében ismernünk azt, elegendő, ha részlegesen ismerettel rendelkezünk róla. A *quod nihil maius cogitari posit* vagy a 'kezdet nélküli' fogalom természetesen csupán egy ilyen részleges ismeret Istenről, ám amit így elgondolunk és megértünk, az mégis Istenre és csak rá vonatkozó fogalom, mivel egyedül Isten esetében igaz, és semmi más esetében nem.⁷⁰

⁶⁹ „De lásd be, hogy ha valami jelen van az értelemben, az azért van ott, mert megértettük. Mert amiképp mindazt, amit elgondolunk, gondolkodással gondoljuk el, amit pedig gondolkodással elgondolunk, az annyira, amennyire elgondoljuk, jelen van a gondolkodásban; ugyanúgy, amit megértünk, azt értelemmel értjük meg, amit pedig az értelemmel megértünk, az annyira, amennyire megértjük, jelen van az értelemben. Mi világosabb ennél?” CANTERBURYI Szt. Anzelm, 237.

⁷⁰ „Ha pedig azt állítod, hogy nem értjük meg és nincs jelen az értelmünkben az, amit nem tökéletesen értünk meg, akkor állítsd azt is, hogy aki nem képes a Nap vakító fényébe tekinteni, az a napvilágot sem képes látni, hiszen az is csak a Nap fénye.” CANTERBURYI Szt. Anzelm, 236.

A szóban forgó sziget között a „legtökéletesebb”-et, nem abszolút értelemben, kell vennünk, mint ahogy a *quod nihil maius cogitari possit* fogalmat;⁷¹ ezért számos más olyan dolog lehet, amelynek egy más szempontból szintén a „legtökéletesebbek”, csak hogy míg a *quod nihil maius cogitari possit*, fogalomból eredően, eleve nem lehet egynél több, mert ez ismét ellentmondás lenne. Az insipiens álláspontjának viszont, ezzel éppen ellenkezőleg, az a minden ellenérvben újból és újból visszatérő alapja, hogy a *quod nihil maius cogitari possit*-tal csak akkor tudna egyáltalán valamit kezdeni, ha biztos ismerete lenne – a többi dologhoz hasonló módon – a valóságos létezéséről. A döntő és konstans ellentét ebben áll; mindig ez jelenik meg ezután, változatos formákat öltve, az érvelés logikai szintjén.

Mindannak esetében, ami nem Isten, különbség van létének elgondolása és belátása között. Ha egy dolog aktuálisan létezik, nem látható be, hogy nem létezik ez logikus; mivel azonban léte nem szükségszerű, hanem esetleges, el lehet viszont gondolni nem létezőnek. A *quod nihil maius cogitari possit*-ként definiált létező kezdet és vég nélküli, ebből az következik, hogy nem gondolható el a nemléte, nem lehetséges még gondolatban sem elgondolni, hogy valamikor és valahol nem létezet volna, mert akkor nem ugyan arról a fogalomról beszélünk, mint ami maga a *quod nihil maius cogitari possit*. Különbség van a megértés és a belátás között, hangsúlyozza ki Gauniló, viszont Szent Anzelm válaszában e két folyamat esetében azt állítja, hogy Isten esetében ezek egybeesnek.⁷²

⁷¹ „De – mondod te – ez olyan, mintha az óceánnak arról a szigetéről, amely termékenységével minden más vidéket felülmúl, és amelyet – mivel nehéz, vagyis inkább lehetetlen megtalálni azt, ami nem létezik – „elveszett” szigetnek neveznek, valaki azt állítaná, hogy azért nem lehet kételkedni a valóságos létezésében, mivel bárki könnyedén felfogja ezt, ha szavakkal leírják előtte. Nos, bátran állíthatom: ha bárki talál olyan, akár a valóságban, akár csupán a gondolkodásban létező valamit, amire az érvelésnek ez az együttese alkalmazható azon kívül, aminél nagyobb nem gondolható el, akkor én meg is fogom találni és nekiadom az elveszett szigetet, hogy el ne veszítse többé. (...) Aki mégis azt állítja magáról, hogy nem létezőnek gondolja el, annak azt felelem, hogy amikor elgondolja, akkor vagy azt gondolja el, aminél nem gondolható nagyobb, vagy nem azt gondolja el, hiszen el sem gondolja. Ha viszont azt gondolja el, akkor bizonyos, hogy olyasvalamit gondol el, ami el sem gondolható nem létezőnek. (...) Ha így tenne, olyasmit gondolna el, amit lehetetlen elgondolni. Nem gondolható el tehát nem létezőnek az, aminél nem gondolható el nagyobb.” CANTERBURYI Szt. Anzelm, 238–239.

⁷² „Ha ugyanis azt mondtam volna, hogy erről a valamiről nem látható be a nemléte, akkor te – aki azt állítod, hogy ami hamis, az a ’belátás’ szó szoros értelmében egyáltalán nem látható be – talán azt vetnéd ellenem, hogy egyetlen létezőről sem látható be a nemléte, hiszen hamis állítás, hogy a létező nem létezik, és így nem egyedül Isten sajátja lenne, hogy nem látható be a nemléte. (...) Mert míg semmiről, ami létezik, nem látható be a nemléte, elgondolni viszont mindenről elgondolható, hogy nem létezik, annak a kivételével, ami a legteljesebb mértékben létezik. Minden olyasmi – és csakis az –, aminek van kezdete vagy vége, vagy összekapcsolódó részekből áll, és, mint már kifejtettem, valamely időpontban nem mint egész van jelen, elgondolható nem létezőnek. Egyes-egyedül az nem gondolható el nem létezőnek, amelyben sem kezdetre, sem végre, sem részek összekapcsolódására nem bukkan a gondolat, hanem mindig és mindenütt mint egészet találja. (Isten)

Önmagadat is képes vagy elgondolni nem létezőnek, miközben biztosan tudod, hogy létezel – ezt tudnod kell: csodálkozom is, hogy azt mondtad, nem tudod képes vagy-e ezt elgondolni. (...) Nagyon is képesek vagyunk nem létezőnek elgondolni valamit, és közben tudni, hogy léteik: olyan értelemben, hogy egy időben van képességünk amarra, és tudjuk emezt. De másfelől nem vagyunk képesek elgondolni valamiről, hogy nem létezik, és tudni, hogy eközben létezik: olyan értelemben, hogy nincs képességünk elgondolni valamiről, hogy egy időben létezik és nem létezik. (...) Isten sajátja, hogy nem gondolható el nem létezőnek; másfelől viszont

Az eredeti *quod nihil maius cogitari possit* fogalom, vagyis az aminél semmi nagyobb nem gondolható el, helyet az *insipiens* többször a „mindennél nagyobb” (*maius omnibus*) formát használja.⁷³ Ha valami nagyobb minden aktuális létezőnél fejt ki Szent Anzelm, attól még elgondolható róla a nemlét, tehát elgondolható róla valami ő nála nagyobb, és pedig az, amiről a nemlét nem gondolható el, éppen az maga *quod nihil maius cogitari possit*, ami mellett Szent Anzelm kardoskodva kiáll.⁷⁴ Így a *maius omnibus* fogalom, melyet Gauniló, Szent Anzelm szájába add távolról sem olyan, mint amilyennek ő a maga érvét akarta, mivel nem áll meg önmagában, hanem egyszerűen rászorul önmagán kívül valami másra. Tehát az *maius omnibus* nem alapozza meg önmagát, míg a *quod nihil maius cogitari possit* igen,⁷⁵ Szent Anzelm úgy tesz mintha Gauniló figyelmetlenségéről volna szó, viszont nyíltan kijelenthettem, hogy ez teljesen lehetetlen feltételezésnek tűnik, mivel ilyen nevetséges hibát nem követethetett el, úgyhogy ezt nyugodtan kizárhatjuk.

Az *insipiens* következő érvével szemben, miszerint Istenről nincs közvetlen ismeretünk, és valamely hozzá hasonló létező alapján sem lehet következtetni rá, Szent Anzelm a *Monologion* 1-5. *aposteriori* argumentumaira⁷⁶ hivatkozva válaszol. Ha a *Monologion* megszokottabb, érvelésmódját elfogadjuk, akkor nincs alap a *Proslogion* újszerű érvelésének elvetésére sem, Szent Anzelm itt, ebből kifolyólag, mégiscsak hajlandó bevonni a gondolatmenetébe az argumentumok rendszerét, de csak azért, hogy azonnal ismét túlnyúljon

számtalan dolog van, ami nem gondolható el nem létezőnek, miközben létezik.” CANTERBURYI Szt. Anzelm, 239–241.

⁷³ „... több helyen az én számba adod a kijelentést, mely szerint: ami mindennél nagyobb, az létezik az értelemben; ha pedig az értelemben létezik, akkor a valóságban is létezik. (...) Nos, állításaim között sehol sem szerepel efféle érvelés.” CANTERBURYI Szt. Anzelm, 241.

⁷⁴ „Mert a „mindennél nagyobb”-nak meg annak, „aminél nem gondolható el nagyobb”, nem ugyanaz az értéke, ha azt akarjuk igazolni, hogy a szóban forgó dolog léteik a valóságban. (...) Mert mi lenne, ha valaki azt állítaná, hogy létezik valami „minden más létezőnél nagyobb”, ami ugyanakkor mégis elgondolható nem létezőnek, és aminél mégis elgondolható – még ha létezni nem is létezik – nagyobb?” CANTERBURYI Szt. Anzelm, 241-243.

⁷⁵ „Ha tehát arról, amit „mindennél nagyobb”-nak mondunk, nem lehet hasonló módon bizonyítani mindazt, amit az „aminél nagyobb nem gondolható el” önmagában bizonyít önmagáról, akkor alaptalanul bíráltál olyasvalamiért, amit nme mondtam, és ami nagyon különbözik attól, amit mondtam.” CANTERBURYI Szt. Anzelm, 243.

⁷⁶ 1. *Summum*: „mivel a legnagyobb mértékben nagy csakis az lehet, ami a legnagyobb mértékben jó, szükségszerű, hogy létezik egy legnagyobb és legjobb valami, és ez minden létező között a legfőbb létező” CANTERBURYI Szt. Anzelm, 53.

2. *Per se ipsum*: „ebből az következik, hogy minden létező a legfőbb lény által az ami, és ezért a legfőbb létező önmaga által az ami, ugyanígy minden létező magából a legfőbb lényből van, így ez pedig saját magából” CANTERBURYI Szt. Anzelm, 57.

3. *Unum*: „tehát létezik egy természet, *substantia* vagy lényeg, amely önmaga által jó és nagy, és önmaga által az, ami, és amely által létezik minden, ami valóságosan jó, nagy vagy valami, és amely a legfőbb jó, a legnagyobb nagy, a legfőbb létező vagy fennálló, azaz: a legfőbb minden létező között” CANTERBURYI Szt. Anzelm, 56–57.

rajtuk a *quod nihil maius cogitari possit* Isten érvéhez.⁷⁷ Ám az insipiens mivel a Proslogion Isten érvel nem értett egyet, nyilván a Monologion érveit sem fogadná el.

Az elgondolhatatlan, kimondhatatlan kifejezésekkel kapcsolatos megjegyzés zárja az érvelését. E szavak jelentése, mondja Szent Anzelm, önmagában felfogható, a „kimondhatatlan” szó kimondható, még akkor is, ha nem mondható ki vagy gondolható el az a valóság, amelyre vonatkozik. Az *quod nihil maius cogitari possit* definíció is elgondolható és kimondható akkor is, ha maga a valóság, amelyre utal, Isten megközelíthetetlen. Jól tudja mindezt az insipiens is, de nem sokat kezdhet vele, mivel amíg folyton olyan paradoxonokkal találja szembe magát, melyeket szent Anzelm felállított, mint „az elgondolhatatlan valóság”, „felfoghatatlan dolog”, „megközelíthetetlen, mindenütt jelenvaló”. Hiszen azt, hogy létezik valami efféle, éspedig valóság, dolog és mindenütt jelen van, jelenti ki az insipiens, pont akkor tudhatná, ha elgondolható, megfogható, megközelíthető lenne, viszont Isten fogalma, nem az, így maga a *quod nihil maius cogitari possit* definíció sem lesz soha az.⁷⁸

Szent Anzelm záró szavaival zárnam gondolatmenetemet, melyben Gauniló bírálatának elfogadásával megköszöni fáradságát: „*Köszönet neked mind művem bírálatában, mind dicséretében megnyilvánuló jó szándékodért. Hiszen oly sok dicsérettel illetted mindazt, amit elfogadásra méltónak találtál, hogy látni valóan azt sem rosszindulatból, hanem jó szándéktól vezérelve bíráltad, amit gyengeségnek ítéltél.*”⁷⁹

⁷⁷ „... halván arról, aminél nagyobb nem gondolható el, nem tudod elgondolni vagy értelmébe fogadni olyan valóságos dolognak megfelelően, amely neme vagy faja alapján ismert előtted, mivel sem magát a dolgot nem ismered, sem valami hozzá hasonlóból nem következtethetsz rá. (...) Ugyanis minden kisebb jó annyiban hasonlít a nagyobb jóhoz, amennyiben ő maga jó; az ésszel bíró elme számára pedig világos, hogy a kisebb jóktól a nagyobb jók felé emelkedve, azokból, amelyeknél elgondolható valami nagyobb, sok következtetést vonhatunk le arra nézve, aminél nem gondolható el semmi nagyobb. Akad-e valaki, aki például nem képes legalább elgondolni – még ha nem is hiszi valóságos létezőnek, amit elgondol –, hogy ha valami, aminek van kezdete és vége, jó, akkor még sokkal jobb az a jó, ami, bár elkezdődik, soha nem ér véget; és ahogyan ez jobb amannál, úgy ennél még sokkal jobb az, ami nem szorul rá és nem kényszerül arra, hogy változzék, vagyis mozogjon – akár létezik a valóságban ilyesmi, akár nem léteik.” CANTERBURYI Szt. Anzelm, 247.

⁷⁸ „Ahogyan semmi akadályja annak, hogy kimondjuk a „kimondhatatlan” szót, jöllehet A dolog, amit kimondhatatlannak mondanak, nem mondható ki; és ahogyan elgondolható, hogy „elgondolhatatlan” szó is, noha a dolog, aminek az a sajátossága, hogy „elgondolhatatlan”, nem gondolható el – ugyanúgy, amikor kimondják az „aminél nem gondolható el nagyobb” kifejezést, kétségkívül el tudjuk gondolni és meg tudjuk érteni, amit hallunk, még akkor is, ha magát a dolgot, aminél nagyobb nem gondolható el, nem tudjuk elgondolni és értelemmel felfogni. Mert aki annyira balgatag, hogy ezt állítja: nem létezik olyan valami, aminél nem gondolható el nagyobb, annyira szégyentelen azért mégsem lehet, hogy azt mondaná, nem képes megérteni és elgondolni saját szavait. (...)”

Tehát bizonyos, hogy mindaz, aki tagadja, hogy létezik valami aminél nem gondolható el nagyobb, megérti és elgondolja saját tagadását. (...) Tehát mindaddig, amíg elgondolhatjuk azt, aminél nagyobb nem gondolható el, és azt gondoljuk róla, hogy nem létező, valójában nem is azt gondoljuk el, „aminél nagyobb nem gondolható el”. CANTERBURYI Szt. Anzelm, 248–249.

⁷⁹ CANTERBURYI Szt. Anzelm, 251.

3.2. *Immánuel Kant ontológiai érve*

Mielőtt nekifognék Immánuel Kant hatástörténeti kritikájának, az ontológiai érv kapcsán, röviden egy mondatban felvázolnám azt kijelentést, amely az ontológiai bizonyíték maga: „*Et quidem credimus te esse aliquid quo nihil maius cogitari possit*” / Isten, Ő az a valami, aminél nagyobb nem gondolható el.

Kant ontológiai-kritikájának elemzését mutatom be az elkövetkezőkben, a *Proslogion* elemzésével egyben, és megpróbálok rávilágítani arra, hogy az ontológiai érv útján csupán egy fogalomhoz, egy gondolat-szintézishez juthatunk el, amivel végső soron semmit sem bizonyítottunk. „Az abszolút szükségszerű lény fogalma az észből származó, tiszta fogalom, azaz nem egyéb ideánál, ez az idea csupán utal egy bizonyos – igaz, elérhetetlen – teljességre, és valójában inkább az értelem határainak kijelölését szolgálja, semmit azt, hogy az értelem új tárgyakat vegyen birtokba.” – jelenti ki Kant nyílt egyszerűséggel.⁸⁰ Az emberi értelem folyton keresi határait, és ezáltal kérdésekbe ütközik. A kérdésekre megpróbál válaszolni, amilyen módon csak tud, viszont ezáltal határokba ütközik.

Az ontológiai bizonyíték kiinduló pontja az, hogy létezik valami, aminél nagyobb nem gondolható el („*quod nihil maius cogitari possit*”). Ezek után továbbvezeti a gondolatot, és azt mondja ki, hogy ez a létező, aminél nagyobb nem gondolható el, annak nem-léte lehetetlen („*ut nec cogitari possit non esse*”). Itt még nem nyugszik meg az emberi ész érdeklődése, kíváncsiságának vágya, és ezek után konklúzióként levonja a gondolkodó én legitim következtetését: ez a létező szükségszerű. E pontban viszont olyasvalami állít, ami egy időben megoldás és határ, amin nem tud tovább lépni, nem képes átlépni határait, és emiatt megnyugszik. Így a szükségszerű létező egy olyan fogalom, egy olyan idea, amit tapasztalati úton nem tudunk megközelíteni, és éppen ezért ellentmondásba ütközik.

A skolasztika képviselői úgy beszéltek Istenről, mint egy olyan „tárgyról” (létezőről), mely teljességgel kívül esik értelmünk hatókörén. Mégis úgy kezelték Istent, mint megfogható valóságot. Ezzel mintegy azt az illúziót keltve, mintha pontosan értették volna, hogy mit akarnak mondani róla, a szükségszerű létező fogalmával.⁸¹

A skolasztikus definíció, mely így hangzik: „létezik egy abszolút szükségszerű lény, kinek nemléte elgondolhatatlan”, önmagában nem mond semmit, mivel nem definiálja azt, hogy mit jelent az a fogalom, hogy mit jelent az abszolút szükségszerű létező. Érvelési módja a priori: azt, aminél nagyobb nem elképzelhető, minden megismerés feltételévé teszi. Állítva, hogy az abszolút létező olyasvalami, akinél nagyobb el nem gondolható („*quo nihil maius cogitari*

⁸⁰ KANT, Immanuel, *A tiszta ész kritikája*, Ford. Kis János, Ictus, Budapest 1995, 465.

⁸¹ Vö. KANT, 466.

possit”), kijelenti, hogy ennek nem léte lehetetlen („*ut nec cogitari possit non esse*”), s innen a lineáris logika útján levonja végkövetkeztetését: ennek léte abszolút, azaz szükségszerű.

„Ám a logikai szükségszerűség keltette illúzió annyira erős, hogy midőn megalkotjuk egy dolog a priori fogalmát, mégpedig oly módon, hogy véleményünk szerint e fogalom terjedelmébe beletartozik a dolog létezése is, mindjárt azt hisszük, hogy ebből bizonyossággal levonható a következtetés, mivel e fogalom objektuma szükségszerűen tartalmazza a létezést, azaz, feltéve, hogy e dolgot adottnak (létezőnek) veszem, a létezése szintűgy szükségszerűen (az azonosság törvénye alapján) adva lesz, és így magát ezt a lényt feltétlen szükségszerűség illeti meg, mert létezését együtt gondolom önkényesen elfogadott fogalmával, amennyiben a tárgyát feltételezem.” – fejti ki Kant.⁸² Vegyük az ontológiai bizonyítékot lépésről lépésre, hogy megértsük Kant kijelentésének mondanivalóját. Isten „az aminél nagyobb el nem gondolható” („*quo nihil maius cogitari possit*”), ezáltal „el sem gondolható a nem léte” („*ut nec cogitari possit non esse*”), és „oly módon létezik, hogy még gondolatban sem lehet nem létező” („*sic esse, ut nec cogitatione queat non esse*”). Ezáltal kimondjuk, hogy Isten az abszolút szükségszerű létező. Isten ebben a kijelentés sorozatban a szubjektum, a lét, nem lét pedig a predikátum. A szubjektum (Isten) anélkül, hogy kimondjam, tartalmazza a predikátumot (a lét, nem lét fogalmak), mivel ez egy tulajdonság, ezáltal egyértelműen a lényeghez, szubjektumhoz tartozó.⁸³ „A fogalom és a tárgy tartalma pontosan ugyan az kell legyen, és ezért a pusztán lehetőséget kifejező fogalomhoz semmi többet nem tehetek hozzá azzal, hogy tárgyát (a van kifejezés segítségével) egyszerűen adottként gondolom el, és így a valóságos semmi többet tartalmaz, mint a pusztán lehetséges.”⁸⁴ Ezek után az ellentmondás szembeszökő: Isten „az aminél nagyobb el sem gondolható”, ez a kijelentés a priori, analitikus, vegyük tovább, „el sem gondolható a nem léte”, itt viszont már az analitikus a priori kijelentés áthajlik szintetikus *a posteriori* kijelentésbe, és végezetül „oly módon létezik, hogy még gondolatban sem lehet nem létező”, ez a kijelentés már teljes mértékbe szintetikus *a posteriori*.

A skolasztikus gondolkodók Isten létét észérvek segítségével szerették volna be bizonyítani. Tették ezt *a priori* módon és analitikus kijelentések segítségével. Mégis, akaratlanul is átléptek a szintetikus kijelentésre, és próbáltak *a posteriori* módon válaszolni az

⁸² KANT, 467.

⁸³ A felvezetett logikát szépen érzékelteti egy másik példa is: „Deus est omnipotens (Isten mindenható) két fogalomnak van tárgya, az Isten és a mindenhatóság fogalmának; az est (van) nem valami további predikátum, hanem csupán az, ami a predikátumot a szubjektumra (Istenre) vonatkoztatva állítja. Ha mármost a szubjektumot (Istent) valamennyi predikátumával (köztük a mindenhatósággal) együtt tekintem, és azt mondom, hogy Isten van, vagy hogy Van Isten, úgy nem teszek hozzá új predikátumot Isten fogalmához, csupán önmagában feltételezem a szubjektumot, valamennyi predikátumával együtt, mégpedig a fogalomra vonatkoztatott tárgy gyanánt.” KANT, 470.

⁸⁴ Vö. KANT, 470.

előttük tornyosuló problémára. Ez pedig ellentmondásos logika, ami teljes mértékbe lerombolja az ontológiai bizonyítékot, mivel egy ideáról beszélünk Istennel kapcsolatban, mivel csak *analitikus* módon érhetjük el, csupán fogalmak segítségével, mégis azért, hogy az emberek előtt hiteles legyen a bizonyíték *szintetikus* elemekkel találkozunk, de ezzel csak cáfolatot hozunk létre, mivel tapasztalati úton, bármilyen példa segítségével, bármilyen rendszer felépítésével, nem vagyunk hivatottak bizonyítani Isten létét.⁸⁵

Nem tagadhatom – még gondolatban sem – valaminek a nem létét, amiről nincs ismeretem, mert akkor nincs mit tagadjak, ismerettel kell rendelkezem ahhoz, hogy bármit is tagadhassak. Az ismeretszerzés *szintetikus* kijelentések által, *a priori* módon megy végbe, mivel tapasztalás módján, már meglévő, előző ismeretekre építve jutunk újabb ismeretekhez. Isten létéről, tulajdonságairól, nincs előző ismeretem, sem tapasztalati ismeretem, így csak feltételezhetem, de nem bizonyíthatom Isten létét.⁸⁶ A feltételezések csupán szintézisek, viszont szintézisek által semmivel sem tudok meg többet Isten létéről, semmivel sem gyarapítom értelmem.⁸⁷

Első hallásra ugyan az ember nem talál hibát a kijelentések sorában, melyek alkotják az ontológiai érvet. Eljut egész Isten fogalmához, és azt mondja, léte cáfolhatatlan, de ha következetesen végiggondolja az ontológiai érvelést, és azt aprólékos elemzés alá veti, rádöbben,

⁸⁵ „...létezik ez vagy az a dolog (mely, ennyit megengedek veletek együtt, bármilyen legyen is, mindenképpen lehetséges), vajon ez a mondat analitikus vagy szintetikus? Ha az előbbi, úgy a dolog létezésével semmit sem tettek hozzá a gondolatához, csak hogy ebben az esetben vagy a bennetek rejtő gondolat lesz maga a dolog, vagy feltételezik, hogy a létezés együtt jár a lehetőséggel, majd úgy tesznek, mintha a dolog belső lehetőségéből következtetettek volna a létezésére. Ami nem egyéb szárnalmas tautológiánál. Itt nem segít a realitás szó, mely másként hangzik a dolog fogalmában, mint a létezés a predikátum fogalmában. Mert ha realitásnak neveztek minden feltételezést (mindegy, hogy mit feltételeztek), úgy már a szubjektum fogalmában feltételezitek, hogy a dolog valamennyi predikátumával együtt, valóságos, s a predikátumban csupán megismétlitek ezt a föltevést. Ha viszont elismeritek, amit minden értelmes embernek el kell ismernie, hogy a létezés állító mondatok mindig szintetikusak, akkor hogyan állíthatjátok, hogy a létezés predikátumát lehetetlen önellentmondás nélkül tagadni? Hisz ez az előny csak az analitikus tételeket illeti meg; sajátos természetük éppen ebben áll.” KANT, 469.

⁸⁶ „Így tehát tartalmazzon bármit és bármennyit a tárgyról alkotott fogalmunk, mindenképpen túl kell lépnünk rajta, hogy a tárgynak létezését tulajdoníthassunk. Az érzékek tárgyainak esetében ezt a teszt lehetősévé, hogy a fogalom – az empirikus törvények alapján – összefügg valamelyik észlelettel; a tiszta gondolkodás objektumainak esetében azonban egyáltalán nincs eszközöm, melynek segítségével ismeretet szerezhetnék a létezésről, mert ez teljességgel a priori módon kellene megismernem, csak hogy a létezés tudata (akár közvetlenül az észből származik, akár következtetésekből, melyek valami az észleléshez kötnek) mindenkor, teljes egészében a tapasztalat egységéhez tartozik, s jóllehet nem állíthatjuk hogy e tartományon kívül egyáltalán nem lehetséges létezés, az ilyen feltételezést azonban semmi módon nem tudjuk igazolni.” KANT, 471–472.

⁸⁷ „A legfőbb lény fogalma számos vonatkozásban igen hasznos idea, de éppen azért, mert csupán idea, nem teszi lehetővé, hogy egyedül reá támaszkodva kibővítsük arra vonatkozó ismereteinket, hogy mi létezik. Mi több, arra sem alkalmas ez az idea, hogy a lehetőségre vonatkozó tudásunkat gyarapítsa. Bár nem tagadható, hogy rendelkezik a lehetőség analitikus ismervével, mely abban áll, hogy a pusztán állítások (a realitások) nem szülnék ellentmondást, de mivel a művelet, mely minden reális tulajdonságot egyetlen dologban egyesít, nem egyéb szintézisnél, s a szintézis lehetőségét nem ítéltjük meg a priori úton, hisz a realitások nincsenek sajátos módon adva nekünk, s ha adva lennének is, ebben még semmi ítélet nem foglalhatná benne, mert a szintetikus ismeretek lehetőségének ismervét mindig is csak a tapasztalatban kereshetjük, az idea tárgya pedig nem tartozhat a tapasztalathoz.” KANT, 472.

hogy az ellentmondásokra épül, és végső soron semmivel sem mond többet a bizonyítékot olvasó személy számára, mint amennyivel az az olvasás előtt rendelkezett. „Így hát kárba veszet fáradozás minden kísérlet, hogy az olyan igen híres ontológiai (kartéziánusi) érv segítségével fogalmakból kiindulva bizonyítsák a legfőbb lény létezését.” – vonja le Kant végkövetkeztetését.⁸⁸

Summa

A jelen munkámban szeretem volna, egy átlátható képet festeni Szent Anzelm, Isten létének bizonyíthatóságára irányuló munkáságáról, s ezáltal egy emléket állítani a „skolasztika atyjának”. Igaz már életében bírálat érte, mégis az újkor számára, sok olyan jellegű írása maradt fenn, mely segítséget nyújthat a témában érdeklődők gondolkodók számára.

Gondolatvezetése nem bonyolult, ellenkezőleg, sokk helyt egyértelmű és kézzel fogható, mégis lényegét tekintve átlátható, és teljes képet dolgoz fel, a témákat illetőleg. Érvelése egyenes, logikus módszereken alapuló.

Szent Anzelm túlszárnyalta kortársait, meghaladta korát merészségével, értelmével és nem utolsósorban gondolatvilágával. Mert újat mondani, igaz ezt bírálták is, mégis megvédte koncepcióját, és felül is múlta egyúttal.

Canterburyi Szent Anzelm 900 év elmúltával is hagyott maga után elegendő érdekes és elgondolkodtató munkát az újkor számára.

⁸⁸ KANT, 472.

Bibliográfia

1. CANTERBURYI Szent Anzelm, *Filozófiai és teológiai művek I.*, Osiris, Budapest 2001.
2. CANTERBURYI Szent Anzelm, *Proslogion*,
<http://www.thelatinlibrary.com/anselmproslogion.html>, Letöltés ideje: 2009. március 4.
3. DÉR Katalin, *Canterburyi Szent Anzelm összes művei*, Szent István Társulat, Budapest 2007.
4. Étienne Gilson, *A középkori filozófia szelleme*, Paulus Hungarus/Kairosz, Martonvásár 2000.
5. FISCHER, Norbert, *A filozófusok istenkeresése*, Agapé, Szeged 2001.
6. KANT, Immanuel, *A tiszta ész kritikája*, Ford. Kis János, Ictus, Budapest 1995.
7. Kecskés Pál, *A bölcsélet története főbb vonásaiban*, Gede Testvérek, Budapest 2001.
8. Kozma Zsolt, *Teológiai idegen szavak, kifejezések, szólások szótára*, Misztótfalusi Kis Miklós, Kolozsvár 2005.